



**ACTA HISTRIAE**  
*24, 2016, 4*



UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185



Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper  
Società storica del Litorale - Capodistria

**ACTA HISTRIAE**  
**24, 2016, 4**

KOPER 2016

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 24, leto 2016, številka 4

**Odgovorni urednik/  
Direttore responsabile/  
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/  
Comitato di redazione/  
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednik/Redattore/  
Editor:**

Gorazd Bajc

**Prevodi/Traduzioni/  
Translations:**

Maja Smotlak, Petra Berlot Kužner

**Lektorji/Supervisione/  
Language Editor:**

Vida Rožac Darovec

**Stavek/Composizione/  
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/  
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

**Sedež/Sede/Address:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000  
Koper-Capodistria, Kreljeva 3 / Via Krelj 3,  
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;  
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

**Tisk/Stampa/Print:**

Grafis trade d.o.o.

**Naklada/Tiratura/Copies:**

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/  
Supporto finanziario/  
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/  
Foto di copertina/  
Picture on the cover:**

*Izrez stenske poslikave Toneta Kralja v Pnevmi, cerkev sv. Silvestra (1934): Sveti Mihael prebada hudiča z obraznimi potezami Mussolinija (foto: Matjaž Prešeren).*

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2016.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.

All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Salvator Žitko:** Italijanski nacionalizem in iredentizem – valilnica za kasnejši nastanek obmejnega fašizma ..... 689  
*Nazionalismo e l'irredentismo italiano - l'incubatrice del posteriore fasismo al confine orientale*  
*Italian Irredentism and Nationalism – the Hatchery of Later Fascism on the Border*
- Marta Verginella:** Dokončni boj med »severnojadranskimi rasami« v iredentističnem in fašističnem diskurzu ..... 705  
*La lotta finale tra le »razze nordadriatiche« nel discorso irredentista e fascista*  
*The Final Struggle Between the »Northern Adriatic Races« in the Irredentist and Fascist Discourse*
- Jože Pirjevec:** Benito Mussolini in Slovenci ..... 721  
*Benito Mussolini e gli sloveni*  
*Benito Mussolini and the Slovenes*
- Rok Svetlič:** Fašizem kot eksces nauka o npravni substanci ..... 731  
*Il fascismo come un eccesso della dottrina di sostanza etica*  
*Fascism as Excess of the Doctrine About Ethical Substance*
- Gašper Mithans:** Odnosi med italijanskim fašizmom in katolicizmom: primer obmejnega območja Julijske krajine ..... 745  
*I rapporti tra il fascismo italiano e il cattolicesimo: l'esempio della zona di confine della Venezia Giulia*  
*Relations Between Italian Fascism and Catholicism: the Case Study of the Borderland of Venezia Giulia*
- Bojan Godeša:** Fašizem, klerofašizem, obmejni fašizem in Slovenci ..... 767  
*Il fascismo, clerofascismo, il fascismo di confine e gli sloveni*  
*Fascism, clerical fascism, borderland fascism and the Slovenes*
- Boris Mlakar:** Fašistična stranka na Primorskem v tridesetih letih 20. stoletja in poskus predstavitve njenega slovenskega članstva ..... 787  
*Il partito fascista nel Litorale negli anni trenta del novecento e un tentativo di presentare i suoi membri sloveni*  
*The National Fascist Party in the Primorska Region in the 1930s and an Attempt to Define the Membership of Slovenes in It*



- Miha Kosmač:** Politično nasilje v Julijski krajini in antifašistično delovanje na idrijsko-cerkljanskem (1927–1931) ..... 801  
*Violenza politica e l'attività antifascista nella Venezia Giulia durante gli anni 1927 e 1931*  
*Political Violence and Anti-Fascist Resistance Activities in the Venezia Giulia Between 1927 and 1931*
- Matic Batič:** »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli italiani«.  
 Italijanski fašizem in njegov koncept *italianità* ..... 819  
 »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli italiani.« *Il fascismo italiano e il suo concetto di italianità*  
 »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli italiani.« *Italian Fascism and his Concept of Italianità*
- Renato Podbersič:** Obmejni fašizem in odnos do Judov ..... 837  
*Il fascismo di confine e l'atteggiamento verso gli ebrei*  
*Borderland Fascism and Attitude Toward the Jewish Population*
- Jure Ramšak:** »Avtarkična strogost in preprosta italijanska duša«:  
 konstrukcija novega rudarskega mesta Raša v vzhodni Istri (1936–1937) ..... 855  
 »Severità autarchica e l'anima schiettamente italiana«: *la costruzione della città d'industria mineraria di Arsia nell'Istria sud-orientale (1936–1937)*  
 »Autarkic Firmness and the Simple Italian Soul«: *Construction of the New Mining Town of Arsia in Eastern Istria (1936–1937)*
- Blaž Lenarčič:** Sociološka analiza fašistične propagande na primeru medvojnega časopisa *Nova doba – L'era nuova* ..... 873  
*Analisi sociologica della propaganda fascista tra le due guerre – il caso del giornale Nova doba – L'era nuova*  
*Sociological Analysis of the Fascist Propaganda on the Case of the Interwar Newspaper Nova doba – L'era nuova*
- Vida Rožac Darovec:** Komemoriranje TIGR-a v kontekstu politike spominjanja na Primorskem po letu 1991 ..... 891  
*Le commemorazioni del TIGR nel contesto della politica della memoria nel Litorale dopo il 1991*  
*Commemoration of TIGR Within the Context of the Policy of Remembrance in Primorska After 1991*

**Mateja Režek:** Obmejni fašizem in antifašizem v slovenskih zgodovinskih učbenikih od konca druge svetovne vojne do danes ..... 905  
*Il fascismo di frontiera e l'antifascismo nei manuali sloveni scolastici di storia dalla fine della Seconda Guerra Mondiale a oggi*  
*Borderland Fascism and Antifascism in the Slovene History Textbooks from the End of World War II Till Today*

**Maja Smotlak:** Obmejni fašizem v perspektivi sodobne slovenske pripovedne proze v Italiji (1991–2015) ..... 919  
*Border Fascism in the Perspective of Contemporary Slovenian Narrative in Italy (1991–2015)*  
*Il fascismo di frontiera nella prospettiva della narrativa slovena contemporanea in Italia (1991–2015)*

**Vanesa Matajč:** Border Fascism in the Venezia Giulia: the Issue of »Proximate Colony« in Slovenian Literature ..... 939  
*Obmejni fašizem v Julijski krajini: vprašanje o »koloniji v bližini« z vidika slovenske književnosti*  
*Il fascismo di frontiera nella Venezia Giulia: la questione della »colonia in vicinanza« dal punto di vista della letteratura slovena*

**Marco Reglia:** La »pederastia« nella ex Venezia Giulia: il ruolo del confine nella repressione della mascolinità deviante durante il secondo conflitto mondiale ..... 959  
*Homoseksualnost v nekdanji Julijski krajini: vloga meje pri zatiranju deviantne moškosti med drugo svetovno vojno*  
*The »Pederastia« in the former Venezia Giulia: the Role of the Border in the Repression of Deviant Masculinity during the Second World War*

OCENE

RECENSIONI

REVIEWS

*Egon Pelikan:* Tone Kralj in prostor meje (**Matic Batič**) ..... 975

*Marta Verginella:* La guerra di Bruno: l'identità di confine di un antieroe triestino e sloveno (**Miha Kosmač**) ..... 978

Navodila avtorjem ..... 981

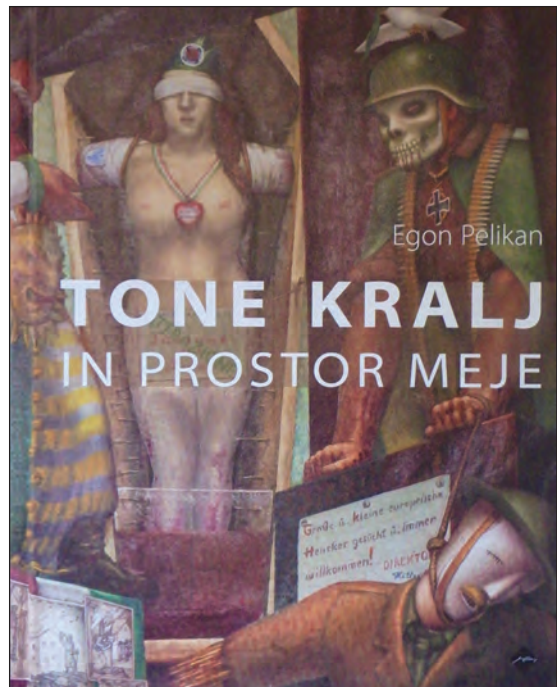
*Istruzioni per gli autori* ..... 984

*Instructions to authors* ..... 988

*Egon Pelikan: TONE KRALJ IN PROSTOR MEJE. Ljubljana, Cankarjeva založba, 2016, 240 strani.*

Izkušnja fašističnega obdobja ter z njim povezana raznarodovalna politika predstavlja odločilen dejavnik današnje samobitnosti primorskih Slovencev. Skladno s tem je slovensko zgodovino pisje tej tematiki posvetilo že veliko pozornosti. Dosedanje raziskave so se ukvarjale predvsem s »klasičnimi« oblikami pritiska italijanskih oblasti, kot so npr. uvedba šolskega pouka v italijanščini, ukinitvev slovenskih kulturnih in gospodarskih društev, odprava lokalne samouprave itd. Prav tako je bilo že tudi kar nekaj črnila prelitega o oblikah upora, predvsem delovanju Tajne krščanskosocialne organizacije ter TIGR-a. Sodobne zgodovinske raziskave se spričo mednarodnih trendov ter že sorazmerno dobrega poznavanja pravkar omenjenih procesov ter organizacij usmerjajo predvsem na področje kulturne zgodovine tega prostora. Monografija *Tone Kralj in prostor meje* dr. Egona Pelikana, predstojnika Inštituta za zgodovinske študije Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru ter profesorja na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem, predstavlja pomemben prispevek k odpiranju novih vidikov zgodovine slovenskega etničnega ozemlja za rapalsko mejo.

Delo brez dvoma predstavlja svež pristop k preučevanju interakcij med fašističnimi pritiski in slovenskim odporom. V njem avtor namreč obravnava aspekt doslej večinoma prezrtega slovensko-fašističnega boja, in sicer spopada za prostor v Julijski krajini. Italijanizacija večletnega prostora, ki se je znašel na italijanski strani rapalske meje, je potekala tudi preko preoblikovanja kulturne krajine, ki naj bi izražala »italijansko bistvo« novo pridobljenih ozemelj. Ta proces je potekal preko uvajanja značilnih »italijanskih« oz. fašističnih (v fašistični ideologiji sta se oba pojma stapljala) arhitekturnih in urbanističnih elementov, gradnji šol, stavb *dopolavora*, hiš fašistične stranke itd. Kot odgovor na ta prostorski pritisk je Tone Kralj, tedaj evropsko priznan umetnik, na povabilo Tajne krščanskosocialne organizacije pripravil subtilno slovensko »protimarkacijo«, ki naj bi potrdila slovenski značaj tega prostora ter obsodila nasilje fašističnega režima. Notranjost cerkva je v tedanjih razmerah predstavljal edini javni prostor, kjer je bilo tako subverzivno delo sploh še mogoče.



Pretirano bi bilo reči, da Kraljeva protifašistična umetniška dela doslej niso bila prisotna v slovenskem imaginariju, vsaj na Primorskem. Čeprav je bil umetnik zaradi svojega krščansko-socialnega prepričanja dolgo v nemilosti povojnih oblasti, njegovo sakralno umetniško delo pa zapostavljeno (simptomatično je, da France Stele leta 1960 njegove sakralne umetnosti sploh ni uvrstil v svoj temeljni pregled *Umetnost na Primorskem*), je vedenje o njem kljub temu vsaj do določene mere živelo v javni zavesti. Sam se tako spominjam, da nam je o protifašističnih dimenzijah njegovega dela večkrat spregovorila profesorica med gimnazijskim poukom zgodovine. Prav tako so bili posamezni aspekti že predstavljeni oz. analizirani v nekaterih partikularnih raziskavah. Bistvena novost in doprinos Pelikanove študije zato leži v njeni sintetični naravi oz. celovitosti predstavitve Kraljevega sakralnega opusa na Primorskem ter poglobljeni umestitvi v zgodovinski kontekst. Čeprav delo ne ponuja podrobne analize vseh poslikav ter drugih Kraljevih umetnin, temveč se omejuje na nekatere paradigmatične primere, je iz seznama cerkva, kjer se nahajajo večja ali manjša Kraljeva dela, razvidna obsežnost njegovega opusa. Ta se kot mejna črta vleče vse od Višarj na slovensko-italijansko-avstrijski tromeji do današnje slovensko-hrvaške meje, zato lahko avtor upravičeno zapiše, da je Kralj »markiral« celotno slovensko zahodno etnično mejo.

Pred predstavitvijo vsebine je brez dvoma vredno opozoriti na vizualno podobo knjige, ki predstavlja njeno dodatno vrednost. Knjiga je opremljena z bogatim slikovnim gradivom, izmed katerega velja izpostaviti številne detajle analiziranih poslikav, ki močno olajšajo razumevanje Kraljeve subverzivne motivike. Branje tako ne predstavlja le intelektualni, temveč tudi estetski užitek. Monografija je vsebinsko razdeljena v pet obsežnejših sklopov. Prva dva vsebujeta koncizno umestitev Kraljevega dela v zgodovinski kontekst; predstavljene so razmere, v katerih se je znašlo slovensko prebivalstvo za rapalsko mejo, delovanje Tajne krščanskosocialne organizacije ter značilnosti tukajšnjega spopada za prostor. Sledi kratka predstavitev umetnikove življenjske poti oz. temeljnih značilnosti njegovega umetniškega ustvarjanja.

Osrednji del knjige predstavljajo izbrani analizirani primeri Kraljevih poslikav in drugih umetniških del. Z izjemo tabelnih slik *Rapallo* ter *Cirkus nazi* so vsa analizirana dela primeri sakralne umetnosti iz primorskih cerkva. Kako je umetniku uspelo združiti narodnoobrambno markacijo slovenske etnične meje z biblijsko motiviko? Subverzivna slovensko-iredentistična narava njegovih slik se skriva predvsem v številnih primerih uporabe slovenskih nacionalnih simbolov, predvsem belo-modro-rdeče trobojnice, katero s svojimi oblačili vedno sestavljajo pozitivne svetopisemske in svetniške osebe (Kristus, Marija, razni svetniki). Pogosto je upodabljal tudi slovanske svetnike, predvsem brata Cirila in Metoda. Najočitnejši primer predstavlja cerkev sv. Jožefa v Bovcu, kjer je Kralj upodobil vse najpomembnejše svetnike iz slovanskega govornega območja z značilnimi atributi. Katolicizem in slovenstvo se torej v Kraljevi sakralni umetnosti spajata v protifašistično sintezo.

Nasprotno so negativne figure (npr. rimski vojaki, ki mučijo Kristusa ali svetnike) praviloma upodobljeni v italijanskih narodnih barvah oz. imajo druge tipično nacistično-fašistične attribute, kot so italijanske ali nemške vojaške čelade, črne in rjave srajce, liktorski fašiji, svastike ipd. Iz njihovih stiliziranih obraznih potez in oblačil je pogosto mogoče brez dvoma prepoznati nekatere vodilne predstavnike fašističnega oz. nacističnega režima. S številnimi upodobitvami v svojih značilnih pozah in grimasah prednjači Be-



nito Mussolini, pojavljajo pa se tudi Gabriele D'Annunzio, Adolf Hitler, Augusto Turati ter neimenovane personifikacije italijanskega fašizma ter nemškega nacizma (blondinec v irhastih hlačah in rjavi srajci, rimski vojak z liktorskim fašijem). Poleg tega je Kralj v svetopisemske in hagiografske prizore vključeval tudi nekatere reminiscence na takratno dogajanje, npr. goreče brkinske vasi na sliki Kristusa, dobrega pastirja, v Lokvi na Krasu. Ob spremljanju analiziranih primerov je bralec resnično vedno znova presenečen nad njegovo domiselnostjo. Glede na skrito subtilnost subverzivnih simbolov lahko zanesljivo sklepamo, da marsikateri še čaka na odkritje v sledečih raziskavah.

Zadnji sklop zaključuje Kraljevo zgodbo v povojnem času. Vse do smrti je umetniško okraševal ter obnavljal primorske cerkve, a se tudi znašel v nemilosti zaradi svojega krščansko-socialnega svetovnega nazora. Razočaran nad ravnanjem povojnih oblasti, ki niso pripoznale narodnoobrambne vloge duhovščine na Primorskem, se je maščeval na svoj značilni način – v župnijski cerkvi v Vrtojbi je med pogubljenimi naslikal jasno prepoznavnega Karla Marxa s Kapitalom in Josifa Stalina.

Po branju so se mi postavila nekatera nova vprašanja. Eno izmed njih zadeva reakcije fašističnih oz. državnih oblasti. Mar res ni nihče od oblastnikov prepoznal mestoma zelo očitne podobnosti med upodobljenimi figurami in fašističnimi veljaki, predvsem Mussolinijem? Navsezadnje je italijanska država novo pridobljena ozemlja prepredla ne le s številnimi državnimi organi, temveč tudi s podružnicami fašistične stranke. Morda lahko odgovor iščemo v tem, da so protifašistični elementi veliko očitnejši v cerkvah, ki jih je Kralj opremil v 40-ih letih, se pravi že v razburkanem vojnem času. To, da Kraljeve slike niso vzbudile sumničenja fašističnih oblasti, hkrati poraja tudi vprašanje, ali je skrivni kod pod biblijsko ter hagiografsko »masko« povsod uspešno recipiralo slovensko prebivalstvo. Omenjena vprašanja se, vsaj ob sedanjem poznavanju virov, zdijo neodgovorljiva. Pogrešal pa sem nekoliko obsežnejšo predstavitev Kraljevega opusa po koncu vojne, ki, z izjemo župnijske cerkve v Vrtojbi, v delu ni podrobneje predstavljen. Čeprav avtor zapiše, da so njegova prva dela začrtala jasno paradigmatško usmeritev, ki jo je nato upošteval vse do smrti, bi bila potrditev z nekaterimi analiziranimi primeri dobrodošla. Prav tako bi bilo zanimivo odgovoriti na vprašanje, ali se je Kralj poleg slike v Vrtojbi morda komunističnim oblastnikom posmehnil še v katerem drugem delu. Glede na domiselno kodiranje številnih njegovih protifašističnih sporočil, ki so prvič javno predstavljena prav v Pelikanovi monografiji, se to vsekakor zdi mogoče. Za bralca, ki se z obravnavano tematiko znanstveno ukvarja, bi bila dobrodošla tudi nekoliko podrobnejša razlaga vloge prostora pri oblikovanju skupnostne oz. nacionalne identitete.

Sklenjeno lahko torej zaključim, da predstavlja monografija *Tone Kralj in prostor meje* pomemben prispevek k doslej slabo poznanemu vidiku primorske zgodovine. Po eni strani je Kraljeva nadvse originalna oblika protifašističnega odpora, ki predstavlja fenomen svetovnega formata, končno dobila predstavitev, ki si jo zasluži. Po drugi pa je delo Egon Pelikana potreben uvod v raziskovanje spopada za prostor na zahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja. Upamo lahko, da mu bodo kmalu sledila še druga podobna dela.

**Matic Batič**

*Marta Verginella: LA GUERRA DI BRUNO: L'IDENTITÀ DI CONFINE DI UN ANTIEROE TRIESTINO E SLOVENO.* Roma, Donzelli, 2015, 219 strani.

V evropskem zgodovinoписju je po koncu hladne vojne oz. od začetka 90. let 20. stoletja dalje prišlo do spremenjenega načina razlaganja in raziskovanja odprtih zgodovinskih vprašanj in problemov. Spričo spremenjene politične situacije in odprtja nekaterih arhivov so v ospredje postopoma stopile predvsem analize druge svetovne vojne na podlagi uporabe novih metodoloških pristopov, in sicer predvsem z vidika primerjalne, transnacionalne in socialne zgodovine.

Kot v uvodu izpostavlja Marta Verginella, je spričo kompleksnih nacionalnih, političnih in ideoloških dinamik v tem času zgodovinoписje ponovno začelo raziskovati tudi območje Julijske krajine. To obmejno in etnično heterogeno območje je bilo namreč v *dolgem dvajsetem stoletju* pod vplivom zunanjih oz. geostrateško političnih, nacionalnih, a tudi avtonomističnih aspiracij ter zaznamovano z menjavanjem političnih režimov in meja. V zadnjem desetletju je bilo zgodovinoписje na obmejnem območju med Italijo, Slovenijo in Hrvaškopri analizi preteklega dogajanja pod vplivom k posploševanju orientiranega ali pa nacionalnega oz. etnocentričnega in do *drugega* izključujočega zgodovinoписja, ki je obenem večkrat služilo tudi za dosego političnih ciljev.

Pričujoča monografija takona nek način zapolnjuje »metodološko praznino« v zgodovinoписju na obmejnem območju, saj uporablja biografski in mikrozgodovinski epistemološki pristop ter zgodovino t. i. *malega človeka* namesto zakonitosti prevladujoče politične zgodovine. V ospredju zanimanja je tako posameznik kot akter zgodovinskega dogajanja, ki pa ni »ne krvnik, ne žrtev, še manj pa junak, saj se največkrat znajde v vlogi protijunaka«. »Po tipologiji Raula Hilbergaje avtorica takega posameznika umestila med *opazovalce (by standers)* oz. v t. i. *sivo cono*.« Tržaški Slovenec Bruno Trampuž (rojen 1909) tako hkrati predstavlja subjekt in objekt v rekonstrukciji zgodovinskega dogajanja.

MartaVerginella je redna profesorica na Oddelku za zgodovino Univerze v Ljubljani. Njeni raziskovalni interesi segajo na področje socialne, demografske in kulturne zgodovine 19. in 20. stoletja, historične antropologije, nacionalnih študij in študij spolov. V zadnjem času se intenzivno ukvarja z vlogo žensk v času prve svetovne vojne in po njej. Avtorica obe-



nem v zgodovino pisje vseskozi prenaša sodobne metodološke pristope ter se ukvarja s problematiko pisanja zgodovine in terminologije v multietničnem okolju.

Avtorica je za monografijo, ki je v slovenskem jeziku izšla z naslovom *Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža (Koper; Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004, 249 strani)*, uporabila obsežno avtobiografsko gradivo Bruna Trampuža. Analizirala je njegov vojni dnevnik, dnevniške zapise iz časa fašistične konfinacije ter njegovo osebno korespondenco z njegovimi domačimi, še zlasti z njegovo ženo Marijo Babič. Dnevnik je skupaj z nekaterimi drugimi družinskimi dokumenti avtorica delno obdelala že pred leti za odmevni niz radijskih oddaj na Radiu Trst A. Omenjeno gradivo je prilagodila italijanskemu bralcu in je podprto z znanstveno literaturo, ki glavnega protagonista vseskozi postavlja v »čas in prostor«.

Bruno Trampuž je bil aktiven sopotnik slovenske skupnosti v Trstu in okolici v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. Podobno kot velika večina preostale tržaške narodnozavedne slovenske mladine je tudi on kljuboval fašističnemu raznarodovalnemu pritisku. Med letoma 1930 in 1931 je odslužil vojaščino v Rimu in Palermu ter zamenjal več služb kot trgovski pomočnik. Leta 1937 so ga vpoklicali v italijansko vojsko in ga poslali v Libijo, kjer so ga, čeprav je bil »izučen« protiletalski topničar, dodelili v vojaško kuhinjo. Po vrnitvi v Trst so italijanske oblasti Trampuža kmalu označile za nevarnega protifašista. Že jeseni 1940 je bil štiri mesece zaprt, nato pa so ga oblasti v času med majem in junijem 1941 konfinirale v naselje Oppido Lucano na jugu Italije, v deželi Basilicata.

Novembra 1941 je bil ponovno vpoklican v italijansko vojsko. Od takrat do vrnitve po koncu vojne se je Brunovo življenje odvijalo po vojašnicah v Italiji (Padova, Rim, Castelvetrano na Siciliji, Palermo), v februarju 1943 pa se je nahajal v zaledju tunizijskega bojišča.

Velja omeniti, da so podobno izkušnjo v tem času doživeli še številni Primorci in Istrani iz Julijske krajine, ki so jih fašistične oblasti dodelile redni italijanski vojski (večinoma kot pomožno delovno silo ali pa kot »topovsko hrano« v prvih bojnih vrstah) ali pa uvrstile v »posebne bataljone«, da so opravljali različna vojaška ali civilna dela.

Z zlomom italijanske fronte v severni Afriki je Bruno Trampuž prišel v angleško ujetništvo, kjer si je z vidika strategij preživetja življenje lajšal tudi s prodajanjem vojaške opreme in »pečenjem polpet za trg«. V tem času v svojih dnevniških zapisih veliko prostora nameni opisovanju »laške neznačajnosti, prepirljivosti in kradljivosti«. Na plano tako med drugim začenjajo prihajati spomini na doživete narodne krivice, zavest o pomenu vojne in nasprotje med fašizmom in antifašizmom. Nato je glavni protagonist vključen v gardni bataljon jugoslovanske kraljeve vojske v Palestini, ki zbira Primorce in Istrane po zavezniških ujetniških taboriščih in tu opravlja funkcijo pisarja. Vendar se kot kraljevi vojak ne počuti najbolje – plača je slaba, preostali vojaki se vdajajo pijači, za nameček pa poveljstvo ne zna preprečevati srbskega nacionalizma in se proslavi z nesposobnostjo. V avgustu 1944 se priključi Titovi partizanski vojski, v katero je prestopila večina vojakov kraljeve vojske. Novo okolje v vrstah osvobodilnega gibanja pa je kljub občutkom zadovoljstva in navdušenju vse prej kot neproblematično za Trampuža. Zmotijo ga preveč brezbrizni in nedisciplinirani mlajši tovariši, nemoralni stiki soborcev z dalmatinskimi

begunkami ter »kolektivizem«, ki od vsakega vojaka terja, da se v skupno dobro odreče dodeljenim cigaretam in zlasti denarju, ki ga nato delijo po »komunistično«– vsakomur po njegovih potrebah – ali pa izgine »v skupno korist« beguncev in ranjencev. Obenem je razočaran spričo prepovedi branja časopisa Bazovice, ki je bodril primorske fante v angleškem ujetništvu in v kraljevi vojski, čeprav je imel z urednikom Ivanom Rudolfom več nestrinjanj kot skupnih imenovalcev. Obenem se razočaranje povečuje tudi zaradi dejstva, da pripadniki prekomorskih brigad odhajajo drug za drugim osvobajati Jugoslavijo, njega pa so iz njemu nerazumljivih razlogov še vedno zadrževali v Apuliji. Trampuž je otok Vis dosegel v januarju leta 1945 in podobno kot tisoči beguncev, ranjencev in prostovoljcev NOV (JA) z ladjo iz Barija. Na Visu in kasneje v Zadru (Prkos) je bil vključen v obrambo partizanskih letališč. Njegova zadnja vojaška baza je bilo letališče v Somboru.

Avtobiografska pripoved Bruna Trampuža pa nam obenem odstira nekatere »sive lise« v slovenskem zgodovinopisju, ki jih bo še treba raziskati, še zlasti na temelju primarnih arhivskih virov. Tako npr. še vedno ostaja odprto vprašanje, kakšno vlogo so pri »prestopu« Primorcev in Istranov iz »kraljeve« v »Titovo« vojsko odigrale partizanske vojaške misije v Italiji; kakšno »propagando« so imele vojaške misije med Primorci in Istrani; kakšna je bila vloga politkomisarjev; kdo so bili pravzaprav glavni akterji? Glavna pisca monografij, ki obravnavata tematiko prekomorskih brigad, Albert Klun in Srečko Vilhar, z izjemo nekaj strani namreč o teh odprtih vprašanjih praktično ne pišeta. Obenem velja izpostaviti, da zagotovo obstaja še veliko »Trampužev« oz. dnevniških zapisov in izpovedi »malih ljudi«, ki še niso dobili prostora v zgodovinopisju in bi si zagotovo zaslužili objavo.

**Miha Kosmač**